

РЕЦЕНЗИЯ

ОТ: проф. д-р Сергей Борисов Торбатов

ОТНОСНО: конкурс за заемане на академичната длъжност ДОЦЕНТ по професионално направление 2.2. История и археология (Археология – Класическа археология), за нуждите на Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски”.

Обявата за конкурса е публикувана в ДВ, бр. 48 от 28.06.2022 г. След изтичане на определения срок, със Заповед № РД – 38 – 461 от 26.07.2022 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски” е определено Научно жури. Единствен кандидат по конкурса е д-р Иван Димитров Вълчев, който от 2013 г. заема академичната длъжност „главен асистент” и е преподавател по „Тракийска археология” и „Класическа археология” към Катедра „Археология” на Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски”.

Научната продукция на кандидата след придобиването през 2011 г. на образователната и научна степен „доктор” включва 2 монографии, 12 студии и статии (1 в съавторство), 8 научни съобщения (всичките в съавторство) и 5 приети за печат статии (1 в съавторство). От тях д-р Иван Вълчев е подбрал за участие в конкурса 11 заглавия – 2 монографии (№№ 1-2), 4 студии (№№ 3-5, 10) и 5 статии (№№ 6-9, 11). Посочената в списъка под № 2 монография („*Извънградските светилища в римската провинция Тракия (I–IV век)*”), въпреки че е публикувана през 2015 г., повтаря темата на дисертационния труд, представен за придобиване на образователната и научна степен “доктор”, и съгласно нормативните регулации няма отношение към настоящия конкурс.

В качеството на хабилитационен труд кандидатът представя монографично авторско изследване под надслов „*Култът към Юпитер в Долна Мизия през римската епоха*” (№ 2). Целесъобразността и навременността на подобно изследване са във всякакво съмнение, тъй като именно с Юпитер е свързана най-многочислената след Тракийския конник група от иконографски и епиграфски паметници в Долна Мизия, а култът му в споменатата провинция все още не е бил обект на задълбочен и цялостен анализ нито в българската, нито в чуждата историография. Направените досега опити в тази насока (основно на Янко Тодоров, Олег Александров, Пепа Лунгарова и Лукрециу Михайлеску-Бърлиба) страдат от известни дефицити, предопределени било от тогавашното състояние на емпиричната база данни, или от възприетите по различни причини от авторите териториални и социално-групови ограничения.

Новият монографичен труд на д-р Иван Вълчев е първото действително всеобхватно изследване на култа към Юпитер в провинция Долна (а и Втора – в началния период от нейното съществуване) Мизия. В него са включени всички известни към момента и имащи отношение към темата паметници от територията на провинцията в границите ѝ през първата половина на III в. Количеството им възлиза на 255, част от които се публикуват за първи път, а други (произведения на глиптиката и керамични лампи) са били несправедливо negliжирани в досегашните изследвания. Добре обмислената и прецизно формулирана структура на съчинението следва да бъде характеризирана като оптимална, с оглед успешното и убедително разрешаване на широкия кръг от неизяснени проблеми, свързани с появата и разпространението на култа към Юпитер в Долна Мизия, които са много сполучливо открити в уводната част. Съвременното състояние на проучванията относно възникването и развитието на този култ от създаването на римската държава до времето на император Константин I е представено не като стандартен историографски преглед, а критично-полемично, с огромна вещина, свидетелстваща за дълбоко познаване на изследваната проблематика и на цялата свързана с нея световна научна литература, както и за завидни аналитични способности от страна на автора (*Въведение; Първа глава*). Местните прояви и разностранните аспекти на култа към Юпитер в Долна Мизия са подробно дискутирани в следващите глави на монографичното изследване, в които са проследени – отново в академично издържан критично-аналитически дух! – битуващите представи и обективните реалности относно епитетите, иконографията и празниците на бога в провинцията (*Втора глава*), официалния аспект на култа и връзката му с императора и римската армия (*Трета глава*), почитането на култа в градска и селска среда (*Четвърта глава*) и етническият и социален произход на посветителите (и почитателите!) на Юпитер (*Пета глава*). В *Заклучение-то* е представена обобщена, хронологически стратифицирана картина на появата и разпространението на култа към Юпитер в Долна Мизия.

Както имах възможност преди години с удоволствие да заявя по отношение на неговата докторска дисертация, хабилитационният труд на д-р Иван Вълчев е не само безспорно авторско постижение, но и постижение на съвременната българска наука в изучаването на античната религия и култова практика. Сред многочислените и разнопосочни изводи и обобщения със стойност на съществени научни приноси в съчинението бих искал специално да открия поне няколко, които регистрират

специфични за Долна Мизия характеристики на култа и ми направиха най-силно впечатление:

- Почитането на Юпитер е преди всичко израз на лоялност към римската държава и на приобщеност към римската култура;

- В много от случаите, в които Юпитер и Юнона са представени заедно, би трябвало всъщност да виждаме местни божества, почитани под образа на привнесените отвън Зевс/Юпитер и Хера/Юнона (с. 84);

- Юпитер има съвсем малко специфични за Долна Мизия черти и те намират израз най-вече в иконографията на бога и са резултат от сливането на гръцкия и римския небесен бог-гръмовержец, съответно Зевс и Юпитер, със сродно местно тракийско божество, наречено в част от случаите Збелсурд (с. 99);

- Отбелязаните контаминации на Юпитер със Сарапис, Сабазий и Долихен така и не довеждат до истинска синкретизация на техните култове (с. 213-214);

- Повече от половината посвещения на Юпитер са под една или друга форма с официален характер (с. 99);

- Посвещенията, издигнати за добруването на императорите, не са паметници на императорския култ, но вложената в тях идея за израз на лоялност към владетеля ги доближава по смисъл до същинските форми на култа (с. 115);

- Почитането на култа обхваща всички слоеве на обществото, но това не са на първо място представителите на муниципалната аристокрация в провинцията, а сред посветителите ясно се открояват войниците и ветераните от римската армия, както и селските първенци (с. 173);

- Още през 40-те години на II в. култът излиза извън рамките на армията и се радва на особена популярност сред цивилното население (с. 207);

- През управлението на император Диоклециан и това на наследилите го в източната част на Балканите Галерий и Лициний се наблюдава особен разцвет на култа към Юпитер, което има своето логично обяснение по политико-идеологически причини (с. 215);

- Водещи в почитането и пропагандирането на култа към Юпитер са лицата, ползващи се с римско гражданско право, както и тези, пряко свързани с римската държава и администрация;

- Култът към Юпитер като цяло не се радва на особена популярност в тракийска среда (с. 201);

- В Долна Мизия богът има своята важна роля и на личен и семеен покровител. Вотивните релефи са изява на лично благочестие спрямо Юпитер и с единични изключения, не са пряко свързани с официалния римски култ (с. 209-210).

С изключение само на една работа, в която е обнародвана колективна монетна находка, открита при редовни археологически разкопки в Кабиле (№ 8), всички останали публикации на кандидата по конкурса представляват много хомогенен от тематична гледна точка блок, свидетелстващ за ясно очертан изследователски приоритет и систематични задълбочени занимания с проблематиката на античната религия и култова практика в българските земи в исторически и археологически аспект.

Студиите за празниците на Юпитер в Долна Мизия (№ 3) и за култа към Юпитер в долнодунавските провинции по времето на Тетрархията (№ 4) отбелязват етапи от подготовката на вече обсъдения хабилитационен труд, а извършената в тях конкретна изследователска дейност и постигнатите научни резултати закономерно са намерили място в монографичното съчинение. Така например, аргументирано е отхвърлена отдавна наложилата се в литературата теза, че честванията на Юпитер са съчетани с празника Розалия, а в редица села със смесено население в Северна Добруджа е установено периодично, възможно ежегодно почитане на бога. Реанимацията и резкият подем в упражняването на култа към Юпитер на най-високо провинциално административно и военно ниво през Тетрархията сполучливо е обяснено с целенасочена религиозна пропаганда от страна на Диоклециан, търсец легитимация на своята власт извън армията.

Слабо изследваният и недоизяснен в историографията проблем за съдбата на градските храмове в Крайбрежна и Вътрешна Дакия е предмет на нарочна публикация на д-р Иван Вълчев (№ 5), в която е представен критичен преглед на изказаните към момента мнения и е лансирана тезата, че повечето от тях са просъществували вероятно поне до втората половина на IV в., но не е ясно дали поне някои не са били десакрализирани преди разрушаването им, бидейки все пак физически запазени като важен топос с естетическа стойност в монументалния градски облик.

В друга публикация кандидатът е представил свои оригинални виждания и идеи по многократно коментирания в научната литература въпрос за разрушаването на езическите светилища в Тракия и Дакия (№ 6). Той допуска, че щетите, нанесени от варварските нашествия на селищната структура като цяло, и конкретно секването на живота в редица неукрепени селища са лишили някои от светилищата в извънградска среда от възможност за постоянна поддръжка, а това неизбежно е довело до постепенно

затихване на техните функции и възможното им изоставяне. Масовото умишлено разрушаване на езически светилища авторът е склонен да отнесе към времето на император Теодосий I, но изрично отбелязва, че изводите от даден култов обект не трябва да бъдат генерализирани.

Не по-малко полемизиран в научната книжнина е и въпросът за обяснението на монетите от светилищата в римска Тракия. В тази дискуссия умело се включва и д-р Иван Вълчев (№ 7). Без да отхвърля изказаните досега мнения, той предлага няколко нови, оригинални интерпретационни хипотези. Според него, сравнително малкото количество на монетите от I – средата на III в. може би се дължи на особености на вотивната традиция, предполагаща поставянето им в специални кутии или даряването им направо за поддръжка (авторът би могъл допълнително да обоснове тази своя идея със скалните надписи от светилището в пещерата Водна край Табачка, в част от които са посочени и даренията от посветителите суми). За рязкото увеличаване на количеството на монетите в светилищата през късноримския период пък се допуска, че е възможно да е свързано с промяна в оброчните практики и нараснало предпочитание към монетите като оброчни дарове, както и с евентуалната поява на специален ритуал за разпръскване на монети около олтара и най-общо в теменоса.

В други две публикации кандидатът предлага синтетичен обзор на известното към момента за светилищата в Кабиле през римската епоха (№ 9) и за религиозния живот в Никополис ад Нестум и неговия хинтерланд през римската епоха (№ 10). И двете работи са изградени върху задълбочен критичен анализ на наличните археологически и епиграфски свидетелства и на изказаните досега в научната книжнина различни мнения относно конкретни паметници, локализации и теренни ситуации. Констатациите за облика и спецификите на религиозния живот в Кабиле и района на Никополис ад Нестум са поставени в контекста на обширните наблюдения на автора за култовите практики в тракийските земи през римската епоха.

Последната подлежаща на рецензиране публикация на кандидата представя оброчните плочки на Тракийския конник, намерени при археологически проучвания край с. Крепост, Димитровградско (№ 11). Макар и открити преупотребени като споллии в градежа на раннохристиянска църква от началото на V в., те убедително свидетелстват за съществуването през II-III в. на това място на езическо светилище, което се явява институционализиран приемник на осъществявани тук още от средата на IV в. пр. Хр. култови практики.

Като цяло, научната продукция на гл. ас. д-р Иван Вълчев прави впечатление със своята тематична целенасоченост, оригиналност, подчертано приносен характер и академична балансираност на предложените тези, които обективно отчитат всички аргументи „за” и „против” на изказаните по-рано от други автори идеи по разискваната проблематика. Публикациите са изцяло авторски и в тях не се откриват никакви признаци на плагиатство.

Научната дейност на кандидата е разностранна и, освен кабинетно писмено творчество, включва още теренна работа (основно в НАР „Кабиле”, в качеството на заместник-ръководител и ръководител на проучванията в Сектори V и VIII) и много активно участие в научни форуми и проекти. От представената справка е видно, че той е участвал с доклади (2 в съавторство) или постери (2 в съавторство) в 16 престижни национални и международни научни срещи и в 8 проекта (на един от които е и ръководител). Освен това, гл. ас. д-р Иван Вълчев е редактор на един излязъл от печат научен сборник и член на редколегиите на специализираните периодични издания *Българско е-Списание за Археология* и *Журнал за исторически и археологически изследвания*.

Преподавателската работа на кандидата, непрекъснато осъществявана от 2013 г. досега, съчетава голяма аудиторна заетост (3 курса лекции и 3 курса семинарни занятия) с научно ръководство на 6 магистърски тези и ръководство на студентска лятна теренна практика.

Предвид посоченото дотук, както и поради факта, че кандидатът напълно покрива държавните изисквания за заемане на академичната длъжност „доцент”, убедено изразявам положително мнение и препоръчвам на уважаемия Факултетен съвет да избере гл. ас. д-р Иван Димитров Вълчев за ДОЦЕНТ по професионално направление 2.2. История и археология (Археология – Класическа археология), за нуждите на Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски”.

30.10.2022 г.

(проф. д-р Сергей Торбатов)